

Економско стање Босне и Херцеговине десет година после ослобођења

Данашња неоспорна привредна депресија код нас, посматра се обично под углом периоде привредног полета првих година по ослобођењу. Такво посматрање, међутим, не може да даде праву слику о данашњем стању. Под још свежим утиском високих коњукура у пољопривреди, индустрији и трговини, неповољан суд о данашњем стању мора да испане сувише релативан и субјективан. За проматрање социјално-економских појава уопште, ако хоће да се избегне иначе неминовна једностраност, потребно је узети дуже временске периоде. Такво посматрање намеће се тим пре за овај чланак који треба да даде један привредни биланс после десет година живота у националној држави. Ми ћемо, разуме се, као полазну тачку узети стање пре рата и то отприлике у последњем деценију и повући паралелу са данашњим стањем. То је упоређење од интереса и зато што се, на основу њега може створити бар приближно тачан закључак о напретку или напратку према стању под туђинском управом.

Као симптоми привредног развитака **узимају се обично:** количина продукције, трговинског саобраћаја унутарњег и спољњег, плаћених пореза и сл. Статистички обрађени, ови моменти пружају нам једина поуздана мерила за просуђивање привредног стања. Нажалост, наша привредна статистика после ослобођења врло је оскудна **па ни читаво испитивање** не може да буде онако опсежно ни **исцрпно колико то сам предмет захтева.**

Босна и Херцеговина су, са 86,37 посто становништва, аграрне земље. (Статистика од 1921.) Према томе, приликом погледа треба да буде упућен на ово подручје које даје карактер целој покрајини. За привредни и културни ниво једне земље веома је симптоматичан однос између величине продуктивног и непродуктивног тла, с једне стране, и између појединих култура земљишта, с друге стране. Свако померање односа у корист продуктивног тла значи, природно, напредак као и померање у корист интензивнијих култура (претварање пашњака или тла релативног шумског земљишта у оранице или воћњаке). Напредак може, истина, да буде само квантитативан, т. ј. квантитативан резултат множења становништва; али ако тај напредак премашује прираст становништва за исто време, он се, без сумње, може узети као квалитативан напредак.

Подела земље на поједине културе изгледа овако (у хектарима):

Врста културе:	Г. 1904. х а	о/о од целок. површ.	Г. 1923. х а	о/о од целок. површ.	Пораст или опадање		Пораст укупно о/о од 1904. год.
					абсол. х а	о/о	
Оранице	1,155.000		1,307.007		+152.000	+13,15%	
Вртови и воћњаци	54.300		59.050		+ 4.750	+ 8,6%	
Виногради	6.200		4.162		- 2.038	- 32,9%	
Ливаде	399.100		419.694		+ 20.600	+ 5,16%	
Укупна обрадива површина	1,614.600	31,53 о/о	1,789.913	34,96 о/о	+175.300	+ 10,8%	+ 3,43 о/о
Пашњаци	787.000		729.631				
Шуме	2.610.400		2,513.475				
Непродуктивно тло	107.000		85.981				
УКУПНО	5,119.000		5,119.000				

Од г. 1904. до 1923., према томе, порасла је целокупна површина за обрађивање за 175.300 хектара или за 10,8%. У односу према целокупној површини земље то чини напредак само за 3,43%. Напредак од готово 11 посто у обрадивој површини сам по себи не би био тако незнатан, иако се он протеже на период од 19 година (прос. годишње испод 0,6%). Али како је за то време и број становништва порастав за отприлике исти проценат (г. 1907. било је 1,770.353, 1921. 1,889.929 становника), а у готово истом размеру и број пољопривредног становништва (јер је напредак у урбанизацији, како ће се касније видети, незнатан), излази да сав тај напредак треба приписати само порасту становништва. Он је, дакле, чисто квантитативан и за интензификацију привредног живота и културни напредак нема никаквога значења.

Кад би за упоређење са данашњим стањем обрадиве површине, узели време непосредно пред рат (1914.), за које немамо при руци података, дошли би, вероватно, до истих резултата. И до 1904. пораст обрадиве површине ишао је упоредо са

porastom stanovništva. Tako je od 1886. do 1904. obradiva površina porasla za 15,27% dakle otприлике исто као и становништво. Ако се узме исти просечни годишњи пораст обрадиве површине (0,9%) онда излази да је већ у 1914. 1923., али се и становништво за то време (1904.—1914.) попело на висину од 1923., ако не и већу. У периоду од 1914. до 1923. према томе, морала је, услед рата, најпре опасти обрадива површина да се, од 1919. до 1923., опет поврати на предратно стање. За време од 1923. до данас недостају статистички подаци).

Док се, у погледу кретања обрадиве површине, не може констатовати назадак према предратном, то се не може рећи за кретање односа међу појединим културама. Из предње статистике види се да од свих култура највећи пораст показује култура жита (13,15%) која је, познато, код нас екстензивна; међутим воћарство, дакле претежним делом култура шљиве, која у знатним деловима Босне има најбоље природне услове за рентабилни развитак, порасло је само за 8,6%, дакле испод просечног пораста обрадиве површине (10,8%), а виногради, интензивна култура Херцеговине, бележе чак опадање за готово целу трећину (32,9%). Пре рата је напредак ових интензивнијих одн. рентабилнијих култура био већи од пораста културе жита, а далеко изнад просечног пораста обрадиве површине. Од 1886. до 1904. површина под воћњацима порасла је за 37,8% а под виноградима за 24%, док је пораст укупне обрадиве површине био само 15,27%. Овај неповољни развој у односу међу појединим културама разумљив је, кад се зна да наш сељак, ма и под најнеповољнијим природним условима, производи жита бар, по могућности, онолико колико му је потребно за исхрану. Како се период, који обухвата предња статистика, протеже и на ратне године, а сељаку је, према изложеном, била прва брига да обнови своју производњу жита, то је у овој статистици споредна култура воћа морала показати назадак у порасту. Ово тумачење, међутим, није никакво оправдање саме чињенице која може само да потврди мишљење да сељак није ни корака напредовао у интензификацији и преориентисању своје производње.

Кретање саме пољопривредне продукције изгледа овако:

Продукција жита била је у деведесетим годинама прошл. стол. просечно годишње око 50.000 вагона, од 1906.—1910. просечно 41.200 вагона. У г. 1925. произведено је жита 64.295 вагона а у 1926. 67.877 вагона. Продукција жита, према томе показује видан пораст који знатно надмашује пораст у

обрадивој површини. Из тога би, ипак, прерано било закључивање о порасту продуктивности земље, које се иначе догаци намеће. Јер, у недостатку послератне статистике осталих врста пољопривредне производње, не може се знати, колики део тог пораста иде на рачун тих других врста. А да је то померило у корист производње жита извршено, више је него извесно. Нарочито је то случај са производњом кромпира, рентабилног културом која је пре рата показивала извесни напредак.

Произукција шљиве пре рата била је: 1882. до 1888. просечно годишње 5.900 вагона, 1892. до 1896. прос. год. 11.500 вагона. У појединим родним годинама после тога (1906. и 1908.) род прелази 13.000 вагона. У 1925. продукција је достигла 15.140 вагона а 1926. вратила се на 13.148 вагона. У продукцији шљиве, према томе, може се забележити мали напредак према предратном стању. Ипак, напредак у продукцији пре рата текao је у много бржем темпу. Док је у напред наведеном деценију пре рата продукција порасла за читавих 94%, дакле се готово удвостручила, послератни пораст износи само око 20 посто.

Сточарство, важна привредна грана ових покрајина која сеоској привреди претежног дела даје главно обележје, развијало се овако:

Године	Коња	Говеда	Ситне стоке
1879.	161.168	762.000	1.791.000
1895.	239.626	1.417.000	5.339.000
1910.	228.000	1.309.000	4.419.000
1926.	192.600	779.820	2.278.000

Док је већ у 1910. знатно опао број стока нарочито ситне (за 17,5%), за време рата сточарство је толико назадовало да још у 1926. једва премашује половицу стања у 1910.

Изузев сточарство, може се, према изложеном, уопште рећи да је сеоска привреда Босне и Херцеговине, у главном, бар по квантитету, достигла предратну висину. У погледу квалитативном, не може се рећи према неутешне чињенице, да је извршено извесно померање на штету интензивнијих култура. Шљива напредује много спорије него пре, а винова лоза је, услед филуксере, већ до 1923. била опала за једну трећину површине. Али, ни достиглање предратног квантитета у главној постоји.

привредној производњи, житу, не значи и достизање пређашњег степена благостања. Знатан пад цена житу за последњих година, пасивум у економији села. Кад се томе дода опадање стоке на половицу предратног броја и, као и код жита, падање цена, онда није ни мало претерано кад се просечно стање босанско-херцеговачког сељака, које је и пре рата било лоше, значи као бедно.

Стање главних грана градске привреде изгледа овако:

У рударству, продукција угља која је од 1910 до 1917. износила прос. годишње 95.000 вагона, попела се у 1922. на 106.780, а у 1927. 114.355 вагона у вредности од 189,2 милиона динара. Продукција угља се је, према томе, повећала за 20%. Повећање је настало услед стављања у погон нових рудника (Мостар, који тек од 1920. риди са потпуним уређајем) или јачег искоришћавања старих. Ова продукција није ни за време рата трпела знатнијих промена, јер је угаљ био потребан за погон железница. Исти разлог, у главном, одржао је његову производњу и после рата на једнакој висини, или је чак и повећао, јер се највећи део нашег угља (80%) употребљава у земљи а само мали део извози.

Продукција гвоздене руде у државном руднику у Варешу опала је од (прос. год. у 1905. до 1912.) 13.400 вагона (1913. 21.900 вагона) на 5.266 вагона у год. 1927. Међутим је у државном руднику Љубији, чија је експлоатација почела тек за време рата (1916.), у 1927. г. произведено 28.285 вагона железне руде. Тиме је укупна производња ове руде у односу према предратној у приличној мери повећана. Зато је опала продукција сировог железа у талионицама у Варешу од (прос. у г. 1906. до 1913.) 5.000 вагона на 2.161 вагон у г. 1927., а продукција леваних железних предмета од 540 на 355 вагона. Рђава коњунтура на спољњем тржишту металних производа, која је још дозвољавала извоз наших железних сировина, убијала је, и поред царинске заштите, развитак и ове жалобројно заступане наше металне индустрије.

Број радника, који се у целокупној рударској продукцији пре рата кретао око 5000 (1908. 6995), износио је у 1927. г. у угљеникопима 6.500, а у осталим рудницима са варешком талионицом 2.642.

О продукцији у индустрији дрвета, по опсету и вредности најважнијој индустријској грани ових покрајина, недостају податци. Међутим, слику кретања у овој индустрији, чији се већи део извози, могу нам рати и податци о извозу дрвета. Од 1904. до 1912. извозили се дрвене грађе просечно

годишnje oko 54.000 вагона у вредности од 28 до 33 милиона круна Г. 1924. извезено је око 600.000 куб. метара грађе у вредности од око 500 милиона динара. Послератна продукција (односно извоз) је отприлике достигла предратну. Бројке извоза продуката дрварске индустрије међутим нису меродавне и за рентабилност ове индустрије. После високе коњунктуре у г. 1919 до 1922, ова је индустрија неколико година проживљавала озбиљну кризу, насталу најпре услед промене коњунктуре а подржавану и појачану порастом динара, оскудицом вагона, високим железничким тарифама и другим управним мерама. Порастом валуте једне од главних увозничких земаља нашега дрвата, Италије и, с друге стране, порастом валуте једног од наших највећих конкурената у дрвету, Румуније, од прошле године почињу у овој индустрији да се ствари опет окрећу на боље. У том је правцу доста утицало и проналажење нових тржишта (Јужна Америка).

У дрварској индустрији било је запослено пре рата око 24.000, у 1926. око 35.000 радника.

Ни остале велике индустрије ових покрајина, кемијска, индустрија хране и пића (шећерна, пиварска, шпиритна), не могу се похвалити каквим сјајним успесима после рата. Како је већи део ових индустрија, нарочито кемијска, извозног карактера, много су утицале на њих неповољне прилике на спољним тржиштима и, према томе, недовољне мере заштите при склапању трговинских уговора. Осим тога, као и за сву производњу, велике су сметње произлазиле из оскудице вагона, високих железничких тарифа и др. Неке од ових индустрија достигле су предратну производњу а нека су још далеко од ње.

Занати су, захваљујући појачаној царинској заштити (кројачи, обућари) одржали, бар квантитативно, своје позиције, иако је један од најважнијих заната, грађевински, опао ради готово никакве грађевне делатности после рата.

Трговина је, као и индустрија, после неколике године коњунктуре, запала у новчану кризу, која је после појачана опадањем конзумне снаге сељака и свих осталих друштвених слојева.

Опадање трговине, а према томе и интензивности целокупног привредног живота, најбоље се види из статистике робног саобраћаја на железницама која показује у 1913: саобраћај од 2,093.000 тона, а у 1920/21. само 1,498.600 тона.

Укупно узев, градска привреда која је била упућена на унутарњи консум, поред разних неповољних мера рђаве привредне политике, страдала је после рата највише услед слабења конзумне снаге производних слојева: сељачког (ради пада цена његових производа) и радничког (ради